

ISLÁMSKÁ GNOZELOGIE

Lukáš Větrovec

ÚVOD A CÍLE

Tato přednáška má za úkol podat stručný nástin jednak na místo vědy, znalosti, moudrosti, poznání a učenosti v islámském náboženství a na vztah mezi vědou a vírou v islámském kulturním diskursu.

1. VYJASNĚNÍ POJMU

Slovo „islám“ (إسلام) je lingvisticky podstatné jméno slovesné odvozené ze slovesa „aslama“ (أسلم), které je aktivním vyjádřením aktu podřízení se, odevzdání se, podrobení se v míru a pokoji. Samo slovo „mír“, v arabštině „selám“ (سلام) je odvozeno od stejného trojkonsonantního kořene S-L-M.¹ Terminologicky označuje druhé nejrozšířenější náboženství na světě, monoteistickou víru navazující na všechna dřívější prorocká učení, včetně křesťanství a židovství. Vrcholí posledním poselstvím, které bylo Bohem zjeveno Proroku Muhammedovi ﷺ². Takto chápou islám sami muslimové.

Slovo „gnozeologie“ je složeninou dvou řeckých slov – „gnózis“ – poznání a „lógós“ – slovo, nauka. Jedná se tedy o nauku o poznání. Terminologicky se jedná o disciplínu filozofie, která popisuje základní teze, přístupy a hypotézy teorie poznání, staví kritéria směrodatnosti vědeckého výzkumu, určité myšlenkové konvence a postupy, rovněž se snaží kladením otázek z různých stran zjištěná tvrzení konfrontovat, vyvracet, stavět je do nového světla a tím posouvat vědecké poznání kupředu.

2. ISLÁM, ROZUM A POZNÁNÍ

Islámské učení samo sebe považuje za svrchované, poslední Boží poselství lidstvu, které v historické tradici nevystupuje jako anachronismus bez určité dějinné přede hry, ale jako pečeť, završení poselství předešlých. Islám vnímá celé lidské dějiny jako souboj pravdy se lží a správného vedení s bludem. Vztah islámu a vědění všeobecně asi nejlépe vystihuje slavné a častokrát citované arabské rčení, připisované³ samotnému Proroku Muhammedovi ﷺ: „*Hleďte znalost, třeba i v Číně.*“

Islám určuje jako jediný účel, pro který byl člověk Bohem stvořen, tedy aby tento Jej našel a uctíval Ho, výhradně jen Jeho a to tím způsobem, jakým On učí a požaduje: **A džiny a lidi jsem jediné proto stvořil, aby Mne uctívali** (Záriját:56), sesílá písmo „**aby bylo vedením a připomenutím pro lidi nadané rozumem**“ (Gháfir:54) a také: **A připomínají si to jediné ti,**

¹ Semitské jazyky, mezi něž arabština patří (vedle především hebrejštiny, aramejštiny, babylónštiny, koptštiny a etiopštiny), v základní gramatice fungují na principu tří souhlásek, které utvářejí slovní kořen (vzácněji mohou být souhlásky jen dvě nebo i čtyři). Nová slova se tvoří dle poměrně pevných pravidel jak přidáváním předpon a přípon, tak i změnami samohlásek a jejich kvantity (délky). Na samohláskových změnách především pak závisí i ohýbání slov.

² Tato arabská kaligrafie, nápis „salla lláhu ‘alejhi we selam“ – necht’ mu Bůh žehná a dopřeje mír, je ustáleným spojením, používaným muslimy na znamení vděku a úcty při zmínění jeho jména.

³ Jedná se skutečně spíše o arabské přísloví a jako takové ho ve svém sborníku moudrostí starých Arabů uvádí i přední česko-syrský arabista Charif Bahbouh. Řetěz vypravěčů tohoto „výroku“ je velmi slabý, možná dokonce i podvržený, jak uvádí největší odborník na Sunnu v minulém století N. al-Albání v díle „Řetězce slabých výroků“. Smysl tohoto rčení je však správný a moudrý.

kdož rozmyslem jsou obdařeni. (Álu Imrán:7) Prorok Muhammed ﷺ řekl v hadísu⁴: *Vězte, vezdejší svět je prokletý, prokleta je to, co je v něm, kromě vzpomnutí Boha a toho co k němu patří a kromě učeného a hledače znalosti.*⁵

Korán dále uvádí příklad proroka Abraháma, mír s ním, přemýšlejícího nahlas v přítomnosti skupiny lidí s cílem povzbuzovat logické přemýšlení: **A když se nad ním rozprostřela noc, spatřil hvězdu a zvolal: „Toto je Pán můj!“ Když však zapadla, řekl: „Nemám rád zapadající.“** (An'ám:76) Vidíme Abraháma promyšleně posuzovat nebe a analyzovat určitá tělesa, s ohledem na jejich relativní velikost a na to, že též vycházejí a zacházejí. Dle logiky věci – vše co vychází a zachází má svou ustálenou dráhu a vše s jasně ustálenou dráhou zcela jistě indukuje existenci větší síly, která ustavila tato tělesa a též i jejich pohyby. Abrahám, mír s ním, v předchozím úsudku provádí vícero mentálních aktivit:

- a) definuje problém (uctívání stvořených jevů namísto Boha)
- b) aktivně pozoruje (nebeská tělesa)
- c) srovnává (mezi jednotlivými předměty pozorování)
- d) vytváří hypotézu (jako: pokud něco vychází a zachází, pak...)
- e) přichází s experimentem (vede druh monologu)
- f) vynáší závěr.⁶

Shrnuto na jiném místě: **Bůh sám svědčí, že není božstva kromě Něho; a dosvědčují to i andělé a ti, jimž dáno bylo vědění.** (Álu Imrán:18). Abrahámův příběh je jakousi zhuštěnou podstatou ukazující na místo logické argumentace, experimentálního a analytického myšlení, rozumu a vědecké metodiky v myšlenkové tradici muslimského kulturního diskursu.

Rozum, poznání, znalost, moudrost a vědění je vzpomenu na mnoha místech v Koránu: **Zeptej se: „Jsou si rovni ti, kdož vědí, s těmi, kdož nevědí?“ Však připomenou si to jen ti, kdož rozmyslem jsou nadáni.** (Zumar:9)

Toto je Písmo požehnané, jež jsme seslali tobě, aby lidé o jeho znameních přemýšleli a aby si je rozmyslem nadaní připomínali. (Sád:29)

V některých koránských citacích, povzbuzujících k vědě, je z kontextu jednoznačně nezbytné, že se pod vědou zde rozumějí přírodovědné znalosti, protože přicházejí hned po popisech stvoření světa. Takových veršů je dokonce o několik více, než těch, které popisují obřadní úkony jako modlitba a půst.⁷ Jako například:

Což ti, kdož nevěří, nevidí, že nebesa a země byly pevně spojeny a že jsme je od sebe odtrhli a že z vody jsme vše živé učinili? Což neuvěří? A vztyčili jsme na zemi hory pevně zakotvené, aby se s nimi nekývala, a učinili jsme na ní průchody jako cesty - snad jimi budou vedeni. A učinili jsme nebe střežou chráněnou - a přesto se oni odvracejí od Našich znamení. (Anbijá':30-32)

On je ten, kdo slunce jasnou září učinil a měsíc světlem a postavení jeho určil, abyste počet roků i počítání jejich znali. A Bůh to stvořil jako skutečnost vážnou a On činí znamení srozumitelnými pro lidi vědoucí. (Junus:5)

On je ten, jenž stvořil noc i den, slunce i měsíc a oba po nebeské své dráze plují. (Anbijá':33)

Slunce i měsíc své počty obsahují (Rahmán:5)

A volně dal téci oběma mořím, jež se setkají, však mezi nimi překážka stojí, již nezdolají. (Rahmán: 19-20)

Což nevidíš, jak Bůh z nebe vodu sesílá, jejíž pomocí dáváme vyrůst plodům rozličných druhů? A na horách jsou pruhy bílé a červené a různobarevné i temně černé. A také

⁴ Prorokovy výroky jsou známy v muslimském prostředí pod označením „hadísy“. Tvoří druhý zdroj islámské vírouky a právní vědy, tzv. Sunnu

⁵ podle podání Tirmizího, hadís č. 2244

⁶ Tule, E.: *Techniky přemýšlení* – převzato a upraveno

⁷ Arsalán. Š.: *Proč muslimové zaostali, zatímco jiní pokročili*

mezi lidmi, zvířaty a dobyt看 jsou druhy rozličné. Tak tomu je! A obávají se Boha ze služebníků Jeho ti nejmoudřejší a Bůh věru je mocný a odpouštějící. (Fátir: 26-27)

Věru jsme člověka stvořili z kapky přilnavé, ze směsi, zkoušejíce jej. (Insán:2)

Z čeho byl stvořen, nechť člověk posoudí! Stvořen byl z vystříknuté tekutiny, jež z místa mezi bedry a žebry proudí (pochází). (Tárik:5-7)

A věru jsme člověka nejdříve z části nejčistší hlíny stvořili a pak jsme jej kapkou semene v přebytku jistém učinili. Potom jsme z kapky semene hmotu přilnavou stvořili a z hmoty přilnavé jsme kousek masa učinili; a z kousku masa jsme kosti stvořili a kosti jsme masem obalili. A potom jsme mu v druhém stvoření vzniknout dali. Požehnán buď Bůh, nejlepší ze stvořitelů! (Mu'minún:12-14)

Důležitost vědy, vzdělání a učenosti, náboženské a také světské, potvrzují slova⁸, která pronesl Prorok Mohammed ﷺ: *Kdož se vydal cestou hledání vědy, toho Bůh povede cestou k ráji. Andělé kladou svá křídla k spokojenosti hledače znalosti. A pro učené žádají o odpuštění všichni, kdož jsou v nebesích nebo na zemi i ryba ve vodě. A přednost učeného před zbožným, je jako přednost měsíce před ostatními planetami. V pravdě, učení jsou dědici proroků. A po prorocích nedědí dinár nebo dirham. Ale dědí znalost. A kdož z toho (znalosti) bere, tak bere hojné štěstí.*⁹

*Když člověk zemře, přestávají mu všechny dobré činy, kromě tří: pokud po sobě zanechal trvající almužnu, nebo znalost, která je jiným k užítku, nebo dobré dítě, které se za něj **kolíb**.¹⁰ zastihne smrt, zatímco hledá nauku, setká se s Bohem a mezi ním a proroky bude rozdíl jen ve stupni poselství.*¹¹

*Kdo naučí někoho nějaké znalosti, tomu se dostane odměny za všechny, kteří podle ní budou postupovat. A jim se z jejich odměny nic nezmenší.*¹²

O důležitosti vědy hovořili i Prorokovi ﷺ druhové z první generace muslimů:

„Učenec má větší odměnu než bojující na cestě Boží, který se ve dne postí a v noci se modlí.“ (Alí ibn Abí Tálíb)

Kdokoliv hlásá, že vycházení ven ráno nebo vycházení později ve dne za účelem získání nějaké znalosti není džihád¹³, pak je omezen ve svém intelektu a omezen ve svém názoru. (Abú Dardá)

Z dalších generací:

Kdokoliv se uchýlí ke znalosti, pak slíbil oddanost Alláhu (Sufján bin Ujejna)¹⁴

Studium znalosti je modlitba (Jahjá ibn Abí Kesír)¹⁵

Nic není vznešenější povinností než hledání vědy (Šáfi'í)¹⁶

Islámský učenec z vrcholného středověku, Ibn Tejmíja, dodává, že je „celá víra založena na znalosti a spravedlivosti“.¹⁷

⁹ podle podání Tirmizího, hadís č. 2606

¹⁰ hadís vypráví Abú Hurejra a zaznamenali ho Muslim, Ibn Mádža a v jiném podání i Ibn Huzejma

¹¹ hadís vypráví Ibn Abbás a zaznamenal ho Tabarání v Ewsatu

¹² hadís vypráví Sehl ibn Mu'áz ibn Anas a zaznamenal ho Ibn Mádža

¹³ ar. džihád označuje úsilí, boj, snažení se, zejm. ve smyslu něčemu zabránit. Ve všech myslitelných kontextech ve kterých jsou tato slova použita i v češtině. Džihád je v první řadě boj se sebou samým, se svými špatnými stránkami, úsilí o zlepšení se, sebeovládání, následuje charitativní a osvětová činnost a nakonec přichází také nejkrajnější varianta ozbrojeného boje proti nepřátelskému útoku.

¹⁴ Hilálí, S. b. I: Ozdoba učence a učitele a nezbytnost pro studenta, který se učí

¹⁵ al-Misrí, L. b. N.: Rukověť putujícího

¹⁶ al-Misrí, L. b. N.: Rukověť putujícího

¹⁷ Medžmú'u l-Fetawá', Ibn Tejmíja, svazek 28, str.179.

Rozum je nadřazen a považován za kvalitativně vyšší než pouhé smysly. Islámský myslitel 12. stol., Abú Hámíd al-Ghazálí¹⁸, rozmyšlí o světle rozumu a stanovuje celkem sedm důvodů proč světlem (poznání) nazývat rozum a ne zrak:

1. Oko nespátňuje sebe sama, zatímco rozum dosahuje i na jiné a též i na své vlastnosti. To zahrnuje aspekt znalosti o sobě samém, vlastní znalosti prostřednictvím znalosti o sobě samém a znalost znalosti, skrze znalost sebe sama.
2. Oko nevidí, co je příliš daleko nebo příliš blízko k němu. Pro rozum to není problémem, protože všechny věci může vnímat jako jednaké.
3. Oko nedosahuje za oponu, zatímco rozum si může představit pojem toho, co je za stěnou nebes, ráje, Božího trůnu. Rozum člověka je odrazem rozumu Božího, i když omezeným. Stejně jako je tomu s láskou, spravedlností, vznešeností atd. Zde je skrytý smysl slov „Bůh stvořil člověka k obrazu svému.“
4. Oko dosahuje jen povrchu, zatímco rozum může obsáhnout i vnitřní stránku věcí.
5. Oko vidí pouze některá bytí, nemůže vnímat sféry vnímání ostatních smyslů, ani vnitřní sféry lidského jáství.
6. Oko nevidí nekonečné. Vidí jen vlastnosti věcí, které jsou věcmi konečnými. Rozum uvažující v pojmech může si představit nekonečno ve smyslu pojmu (jako v matematice).
7. Oko lze „oklamat“. Vidí Slunce nebo hvězdy malými, avšak tyto jsou obrovské. Oko vidí, že se nehýbou, avšak ony se pohybují. Oko nevidí, že dítě roste a vyvíjí se.¹⁹

Analogicky můžeme vidět, že pokud je lidský rozum odleskem vůči rozumu a moudrosti Boží, musí mít tento své hranice a rozdíl mezi naším a Jeho rozumem bude podobný, ne-li větší než rozdíl mezi rozumem a pouhými smysly. Naše znalost nikdy nenabývá znalosti budoucnosti, osudu, řízení apod. Bůh říká: **On zná, co je před rukama jejich i co je za zády jejich, zatímco oni neobejmou z vědění Jeho nic leda to, co On chce.** (Bakara:255)

V islámském prostředí lze jasně definovat dvě velké, zcela jasně ohraničené a vymezené oblasti poznání. Tyto dvě sféry nejsou ve vztahu antagonistickém, nýbrž jsou jasně odděleny svými metodologiemi, premisami a postupy. Jedná se o sféru vertikální, od Boha k člověku jdoucí náboženské, teologické znalosti na straně jedné a sféru znalostí praktického života, horizontálně putující od člověka k člověku, na straně druhé. Pole působnosti každého z těchto odvětví je odlišné a každá z nich hovoří jiným způsobem. Nelze proto vysvětlovat otázky striktně příslušející jedné této sféře pomocí opačné nauky. Percepce reality je možná pouze díky integrujícímu spojení obou z nich, což je obzvláště patrné při posuzování těch problémů, které se zdají být „hraničními“. V takových případech nám nutně pouze vyjádření obou z nich může pomoci pochopit celkovou podstatu studovaného jevu. V islámském pojetí tedy nedochází ke střetu vědy a víry a k sekularizaci, nýbrž ke specifické provázanosti a doplňování se, ovšem při zachování specifík každé z obou těchto sfér a jejich specifického metodického přístupu. Výsledkem má být stále neměnná věrouka na straně jedné a proměnlivá, vyvíjející se věda světská. Místo islámské právní vědy se nachází někde mezi, je součástí, která neustálým vnitřním dialogem mezi měnným způsobem aplikace a neměnnými zjevenými premisami umožňuje zasadit islámské vědomí do reality dané časoprostorové skutečnosti. Muslimský myslitel 19. století Muhammed Ikbál to shrnuje slovy: „Rovněž není důvod domnívat se, že myšlení a intuice stojí v protikladu. Obě vyrůstají ze stejného kořene a vzájemně se doplňují.“²⁰

¹⁸ též znám latinsky jako Algazel

¹⁹ Ghazálí, A.H.: Výklenek světla

²⁰ Ikbál, M.: Rekonstrukce náboženského myšlení

Metodickým přístupem pro teologické disciplíny je přijetí znalosti vyjádřené formou explicitního, či implicitního koránského verše, či prorockého výroku.²¹ Jediné, co zde lze nějakým dalším způsobem ověřovat, jsou schopnosti a morální kvality vypravěčů dané tradice. Učenec Ibn Kajjim rezolutně prohlašuje: „Znalost je to, co od Vznešeného Pána přinesl Posel Boží ﷺ . V Koránu stojí: „**Tomu, kdo se bude s tebou o tom přít poté, co ti bylo dáno vědění,**“ (Álu ‘Imrán:61) a na jiném místě: „**Budeš-li však následovat učení jejich scestná poté, co dostalo se ti vědění**“ (Bekara:120) A Vznešený objasňuje, že se zjevením také znalost přichází: „**Avšak Bůh dosvědčí to, co ti seslal ; a seslal to ve vědění Svém**“ (Nisá’:166)“²² Jakékoli další argumenty a myšlenkové konstrukce, ať už na základě analogického, nebo posouzení principiálních intencí, nebo prosté logiky a rozumu, jsou možny pouze v případech jasně vymezených znalostí Boží a prorockou, a též pouze v případě, že jim neoponují. Víra v Boha, Jeho Posla a pak kritické posouzení historické správnosti tradice (ar. džerh we t-te’díl) jsou tu jedinými kritérii správnosti. Rozumování, bez patřičné vyzbrojenosti argumentací důkazy z Koránu a Sunny, v této sféře nemá místo.

Islám nabádá ke studiu rovněž i věd světských, jako jsou přírodní a technické vědy typu matematiky, fyziky, astronomie, chemie, geologie, biologie, medicína. Jsou dobrodiním od Boha a cestou pro snazší život vezdejší: **Nezapomínej na úděl svůj v životě pozemském** (Kasas:77). Islámské učení si je vědomo, že jejich zanedbání nutně vede ve ztrátu užitečných plodů těchto nauk a věd, působí chudobu a brzdí pokrok. Země vydává své dary jen těm, kteří ji hledají a zkoumají. Známý islámský myslitel první poloviny 20. století Šakíb Arsalán podotýká: „Pokud bychom celý život hovořili jen o věcech vztahujících se k onomu světu, země by nám namítla: „Běžte tedy rovnou na onen svět, zde, u mne nic pro vás není.““²³ Podle islámského náboženství Bůh stvořil celý svět člověku k užívání a vyvolil si jej jako svého nástupce a zodpovědného správce: „**Bůh přislíbil těm z vás, kdož uvěřili a zbožné skutky konali, že z nich učiní nástupce na zemi**“ (Núr:55) Náměstka, který se má snažit využít Božích darů ku prospěchu všem a to zodpovědným způsobem. V soudný den bude tázán na to, co provedl se Zemí a s dary, které mu byly poskytnuty. Bůh říká: **Rci: „Kdo zakázal šaty ozdobné, jež Bůh seslal služebníkům Svým podobně jako výtečné věci pro obživu?“ Odpověz: „Toto je dáno na dobu života pozemského těm, kdož uvěřili, a bude to pro ně čisté v den zmrtvýchvstání.“ A takto My činíme srozumitelnými znamení pro lid vědoucí.** (A’ráf:32) A muslimové sami prosívají Boha slovy: „Pane náš, dej nám dobré ve světě tomto i onom.“ Dále bývá také zdůrazňován přínos soběstačnosti a pokrokovosti muslimského společenství, které musí být schopné obstát v konkurenci ostatních národů: **Připravte tedy proti nim všechno, co schopni jste postavit** (el-Anfal:60) a které má povinnost být příkladem a užitekem pro ostatní lidská společenství.

3. SOUBOJ NEBO SOULAD ANEB HISTORICKÝ VZTAH VĚDY A VÍRY V EVROPĚ A V MUSLIMSKÝCH ZEMÍCH

²¹ zde lze vést dílčí rozdělení mezi věroukou jako takovou, která zůstává ochraňována před překroucením, změnou a špatným pochopením tím, že nepřipouští volné filozofování, disputace, analogie atd. Opírá se jen o Korán a Sunnu. Sama totiž rozum a úsudek (a to dokonce Božský, nebo alespoň Bohem inspirovaný), jak jsme viděli v příběhu o Abrahámovi, v sobě již integruje. Na druhém konci spektra, v úzké návaznosti na nauky tohoto světa, zde vystupuje islámská právní věda, která pro posuzování nově nastalých situací používá také myšlení analogické, srovnávací, stanovuje všeobecné záměry a posuzuje jevy i na základě informací dalších vědních oborů. Tímto způsobem neztrácí kontakt s praktickým životem a je v každé situaci akceschopná vyjádřit své stanovisko.

²² Ibn Kajjim: Pokladnice vědění

²³ Arsalán, Š.: Proč Muslimové zaostali, zatímco druzí pokročili

V Koránu se praví: **On dává moudrost tomu, komu chce. A komu byla dána moudrost, tomu bylo dáno velké dobro, avšak pouze ti, kdož nadáni jsou rozumem, si to připomenou.** (Bakara:269) Učenci islámské etiky definovali moudrost jako schopnost dávat pojmy, věci i osoby na místo, které jim náleží. Úspěch a moudrost každé civilizace tedy závisí, jak bude rozmísťovat a využívat svou kapacitu surovin, kulturního odkazu a lidského potenciálu. Její pokrok a stabilita závisí na tom, jak bude s těmito předpoklady nakládáno. Posel Boží ﷺ o tom říká: *"Důležitost znalosti je větší než běžného povinného činu a nejlepší z vašeho náboženství je uměřenost."*²⁴ Po většinu své historické existence se islámská civilizace a společnost vyznačovala zcela jasně definovanými hodnotami, zákony a systémy společenských vztahů. Projevovala otevřený postoj k různým duchovním hnutím a myšlenkám, které pocházeli od muslimů i nemuslimů a které byly častokrát v příkrém rozporu s islámskou doktrínou, či se jí přímo vysmívali, aniž by jim oficiální islámská moc kladla překážky. Mezi takové kritiky patřil v 8. stol. arabský křesťanský mnich Mansúr, známější pod řádovým jménem Jan Damašský, který byl později také svatořečen.²⁵ Slavný perský lékař Ibn Síná popíral existenci andělů, jeden ze základů islámské věrouky. Filozof al-Farábí byl panteista²⁶ a někteří jeho následovníci se dokonce přikláněli k ateizmu. Přesto islámská civilizace nebyla ve svých náboženských základech nijak otřesena, naopak se o všem vedly čilé rozpravy. Například již zmíněný al-Ghazálí, místo aby volal po náboženské klatbě, věnoval diskuzi s heretickými filozofy celou jednu knihu. Zákonodárství zůstávalo po dlouhou dobu pod úplným vlivem islámského právního systému šarí'y²⁷, nejrůznější spekulativní vědecké, i „vědecké“ hypotézy nijak nezasahovaly do náboženského života a ani náboženský dogmatismus nekladl překážky rozvoji tzv. nauk tohoto světa. Když se však prvotní expanzivní potenciál²⁸ přestal orientovat na stále nové a nové končiny a obrátil se do sebe, muslimové ztráceli vůli, touhu pronikat dále a schopnost systematizované vůle. Namísto toho si vystačovali sami se sebou, zvyšovala se míra etnocentrismu, povýšenectví, požitkářství a lhostejnosti. Následný vpád mongolských hord zastihl islámské země naprosto nepřipraveny a zasadil jim při zničení největšího centra vzdělanosti – Bagdádu, ránu, ze které se již nikdy nevzpamatovaly. Muslimské obyvatelstvo Pyrenejského poloostrova stihl kvůli jejich roztržitosti a vzájemné řevnivosti podobný osud, zde ovšem rukou nájezdníků z Kastílie a Aragonie. Po následující dlouhé období muslimská věda a kultura pomalu a pozvolna upadala, nic podstatného a nového se nevytvářelo, nikdy se nepřistoupilo dále než k opisování a komentování těch starých děl, která se zachovala. Jen osmanští Turci přinesli několik vynálezů v oblasti umění, kultury a především vojenství (zdokonalení dělostřelectva, pušek, používání výbušnin v boji). Tehdy již dosahovala křesťanská Evropa na poli pokroku neobyčejných a velmi překvapivých výsledků. Nikdo v muslimském světě však tehdy o evropské dění

²⁴ Sahíhu t-Terghíbu we t-Targhíb, hadís č. 65

²⁵ srovnej Fletcher, R.: Kříž a půlměsíc

²⁶ věřil že Bůh je obsažen ve všem, což odporuje islámskému konceptu o neporovnatelnosti Boží

²⁷ náboženští učenci byli do značné míry nezávislí na vládcích a jejich potřebách a ti zase podléhali stejnému zákonu jako běžní lidé. Negativní obrat nastal ve chvíli, kdy tito učenci vstoupili do služeb vládců. To ostře kritizoval velký učenec muslimského východu 14. století, Ibn Kajjím z Damašku. Tato korupce náboženských autorit byla nepochybně jednou z hlavních příčin následného pádu muslimské civilizace

²⁸ srovnej s Ibn Chaldúnovou teorií o „civilizační dravosti“ a „odhodlané bodrosti“ beduínů a venkovanů, kterou popisuje ve své Mukaddimě

neprojevili nejmenší zájem. Při nástupu kolonializmu již byla v muslimském světě rozšířena bezútešná a všeobjímající intelektuální sterilita.

Muslimské vědecké poznatky, stejně jako mnohé aspekty umění a kultury, však nezůstaly bez odezvy. Úrodnou půdu našly především v Evropě, kam se šířily spolu s navrátilci z křižáckých tažení (medicínské poznatky, dalekohled, astronomie, navigace), dále přes Španělsko a ostatní středomořské oblasti (historie, filozofie, přírodní vědy, matematika) a nakonec také i přes osmanské Turecko a Balkán²⁹.

Evropská křesťanská civilizace byla po celá staletí hendikepována neexistencí jediné mocenské entity bez konkurence. To spolu s chudobou, nestabilitou, nemocemi, etnickou různorodostí a neomezenými dogmaty a myšlenkovým monopolem katolické a pravoslavné církve působilo na rozvoj myšlení, vědy a poznání velmi negativně. Nejpůvodnější koncept Quinta Tertuliana, který hlásal naprostou odevzdanost a lhostejnost vůči vezdejšku, byl sice již velmi brzy překonán, původně novoplatónské myšlenky si našly cestu do křesťanské věrouky, ustavilo se náboženské dogma Božské Trojice, sv. Augustin formuloval učení o trojím lidu a náboženské válce a tím dal základ středověkému evropskému myšlení. Když se od vrcholného středověku Evropa otvírala scholastice, můžeme se jen domnívat, nakolik to bylo následkem „kulturního šoku“ ze zkušeností s tehdy mnohem vyspělejší muslimskou Andalusií. První průlom znamenaly až křížové výpravy a reconquista ve Španělsku. Následovala renesance a bouřlivý rozvoj všech oblastí lidského poznání. Evropa začala překotným tempem dohánět stagnující svět muslimský. Místo fatalizmu a transcendentálního prožitku vstupuje na scénu racionalita a důvěra v člověka a jeho schopnosti. Následuje epocha ustavičných soubojů o lidské duše, mezi racionální vědou a filozofií na jedné straně a náboženským dogmatizmem na straně druhé. Výsledkem bylo osvícenství, zrod kapitalistické společnosti a koloniální expanze. Namísto dřívější identity křesťanské se dostává nacionalismus a identita národní. Bouřlivě se rozvíjí literatura v národních jazycích a vedou se šovinistické války o hegemonii ve světě. Jestliže islámský koncept stavěl racionalitu a spiritualitu každou na své pevně dané místo, vztah vědy a víry v Evropě tedy nejlépe odpovídá slovům „konkurence“ a „souboj“. Odvěký souboj duchovního a světského, vědy a víry, zplodil sekulární ideologie, materialismus a ateismus. V tomto dějinném kontextu byla vyřčena ústy Karla Marxe slova o náboženství jako opiu lidstva. Náboženství je v především v Evropě a méně již v Americe nakonec zatlačováno do pozadí a racionální koncepty promlouvají i o tom, co je jinde zcela v rukou duchovna a začínají nabírat jistý punc nevyvratitelného dogmatu – „takhle to přece učí moderní věda...“.³⁰ Jít proti němu vyvolává vášně ne nepodobné středověkému „rouhačství“ prvních heliocentristů³¹.

²⁹ do střední Evropy takto přišel, vedle některých architektonických poznatků a prvků slovní zásoby, například zvyk přezouvat se nebo pít kávu. Šířili se i nové plodiny, např. kukuřice, která do českých zemí přišla přes Osmanskou Říši, o čemž vypovídá i moravský nářeční název pro kukuřici – „turkyň“

³⁰ Jak si na filozofické úrovni vysvětlovat např. monopol neodarwinismu na objasňování přírodní historie? Nesetkáváme se snad se zvláštním přístupem, kdy jsou nové objevy mechanicky hodnoceny dle stávajících vědeckých teorií a z více možných interpretací se vybírá ta, která jim nejvíce odpovídá. Nehodící se je nezaslouženě odsunováno do depozitářů, jen aby se nemusely dosavadní závěry, na nichž se mezitím ustavily celé křehké kulturně-společenské vazby, přehodnocovat. Vědecké teorie, již z principu nestálé, proměnné, s neustálou potřebou konfrontace, kritiky, vyvracení a opětovného dokazování, získávají pevnou jistotu náboženského dogmatu

³¹ zastánců učení o Slunci jako o centru Vesmíru

4. VĚDY, VZDĚLANOST A POZNÁNÍ NA VAHÁCH ISLÁMSKÉHO PRÁVA

Islámské právo definuje několik úrovní znalosti, jak náboženské, tak i světské. Následující klasifikaci³² uvádí an-Nawawí, učenec šáfi'ovské³³ právní školy:

- a) Základní znalost, potřebná pro běžný život, zahrnuje např. v náboženské sféře očistu, nebo postup modlitby, základy věrouky, povolené a zakázané nápoje, pokrmy, chování, je povinností každého věřícího muslima. To se opírá o Prorokův výrok: „*Chtít se vzdělávat je povinností každého muslima a muslimky.*“³⁴
- b) Další, hlubší náboženská znalost, jako znalost všech nuancí věrouky, výkladu Koránu, hadísu, islámské právní vědy atd. je povinností pro společenství jako celek. Musí vždy existovat skupina lidí, která se jim bude věnovat. Jinak se nesplnění této povinnosti projeví hříchem každého jejího člena. To se opírá o koránský verš: **Věřící necht' se nevypravují všichni najednou; proč by se z každé skupiny nemohl vypravit jeden oddíl, aby se lidé z něho poučili o náboženství a aby po návratu mohli varovat svůj lid - snad budou se mít na pozoru!**(Tewba:122) Sem samozřejmě spadají přidružené humanitní obory jako historiografie, kritická historie, gramatika, lexikologie, lingvistika. Dále sem patří veškeré další technické a přírodovědné obory, nezbytné pro udržení života a jeho kvality v rámci jednotlivce, společnosti i jejího prostředí, jako medicína, vědy biologické, chemie, matematika, fyzika, astronomie ...
- c) Dobrovolná znalost, zde se jedná o např. učení se dobrovolným způsobem uctívání za účelem jejich uvedení do praxe
- d) Ostatní znalost, která je buď indiferentní, nebo se jedná o zakázané, či zavrženíhodné pavědy.
 - indiferentní je např. poezie neobsahující nic zakázaného, která nesvádí ke špatnostem, nezabývá se hloupostmi, ale na druhou stranu ani nevybízí k vykonání něčeho dobrého, přínosného a konstruktivního (pak by již byla doporučena)
 - zavrženíhodná by byla např. různá postklasická „poezie“, bezúčelná, postrádající smysl a dopad
 - do zakázaného spadají všechny druhy pavěd jako hadačství, magie, astrologie, filozofické disputatione a další pochybné věci.

5. ISLÁMSKÁ KLASIFIKACE VĚD A VZDĚLÁVACÍ SYSTÉM

Islámští myslitelé vypracovali celé systémy vzdělávání a klasifikace vědních oborů. To bylo nutným vyústěním islámskoprávního konceptu závaznosti studia a věd, který jsme nastínili v předešlém oddíle přednášky. Muslimský učenec a zakladatel nejstarší školy právního myšlení Abú Hanífa řekl: "Nejlepší z činů, po stanovených povinnostech, je hledání a čerpání znalosti."³⁵ Původní klasifikace vědních oborů reagovaly na nově

³² al-Misrī, L. b. N.: Rukovět' putujícího

³³ jedna ze čtyř běžně používaných právních škol, dominuje v Egyptě, Súdánu, Jemenu, dále je hojně přítomna v Sýrii, Iráku a v Palestině. Je druhou nejmladší právní školou, založil ji Muhammed ibn Idris aš-Šáfi'í.

³⁴ vyprávěl Anas, zaznamenal Tabarání, hadís č. 9

³⁵ al-Hilálí, S. b. I.: Ozdoba učence a učitele a nezbytnost pro studenta, který se učí z hadísu Džibrílova

vyvstalou úlohu muslimského světa na poli vědy, kde jsou muslimové dědici a spoluvůrci vlastních oborů na straně jedné a též na druhé straně přejímají a dále rozpracovávají cizí nauky. Jednu z nejstarších dochovaných klasifikací tohoto typu pořídil al-Chwárizmí okolo roku 977. Zjednodušeně prostě utřídil vědy na původní muslimské (náboženské obory, gramatika, státní správa a básnictví) a přejaté na základě překladů původních antických, perských a indických děl, pořízených v 8.-9. stol. (z oborů filosofie, logiky, matematiky, astronomie, muziky, mechaniky a alchymie)³⁶. Ibn Hazm, přední teoretik záhirijské³⁷ školy právního myšlení striktně vyřazuje zakázané a pochybné nauky jako astrologii, muziku a filozofii a sestavuje obecný vzdělávací plán základních, středních a odborných studií:

- A. Základní:
 - 1. znalost čtení a psaní
 - 2. učení se Koránu z paměti (hifz)
- B. Střední:
 - 1. gramatika, básnictví
 - 2. matematika a euklidovská geometrie
 - 3. astronomie
 - 4. logika, botanika zoologie, etnologie, historie
- C. Vyšší:
 - 1. vědy o Koránu
 - 2. vědy o Sunně
 - 3. právní věda
 - 4. věrouka

O vědách souhrnně Ibn Hazm prohlašuje: „Zkoumáme-li pečlivě a uvažujeme-li jasně, zjišťujeme, že vše, co lze vědět je věda. Mezi vědy tedy patří i obchod, šití, stavba lodí a lodivodství, zemědělství, pěstitelství stromů, zednictví atd.“ Speciálně o medicíně dodává: „Ke zvládnutí islámské právní vědy je třeba znát zdravotní vady, které člověka zprošťují jeho náboženských povinností a proto je nutno naučit se lékařství.“³⁸ Jiný myslitel, Ibn al-‘Arabí, tento systém podrobuje ostré kritice a říká, že studium poezie, gramatiky, aritmetiky a zákonů musí předcházet memorizaci Koránu, aby mládež nečetla věci, kterým nerozumí³⁹. Všechna tato třídění byla velmi zjednodušená, časem se rozvinula ucelenější, kvalifikovanější a fundovanější třídění, která popisovala do nejdetailnějších podrobností nejen názvy oborů a jejich dílčích disciplín, ale i jejich vzájemné vztahy. Věřilo se, že zvládnutí těchto klasifikací povede ke snadnějšímu osvojení si daných předmětů a jejich vzájemných vazeb, což umožní pochopit komplikovanou realitu. Takové složité systémy vypracovali Al-Farábí a Ibn Sína.

Systém vzdělávání zahrnoval medresy – školy, kde se původně vyučovalo všem předmětům, jak světským tak i náboženským a které fungovaly při každé větší mešitě. Další vzdělání původně probíhalo individuálně a soukromou cestou, pomocí diskuze a společné fundované rozpravy, tedy osobním kontaktem s učitelem. Posléze, od 10. stol. vznikaly první univerzity, vzdělávání se systematizovalo na státní úrovni. Univerzity vyučovaly všechny obory, i když např. pro medicínu existovaly vždy i školy vlastní. Vydávaly se tři typy naučných knih, populární, odbornější učebnice a úzce specializované monografie.

Nejjednodušším kritériem pro jednoduchou moderní systematizaci nauk a vědních oborů je rozdělit uznávané vědní disciplíny podle jejich vztahu k islámskému náboženskému systému na:

- 1. náboženské nauky:

³⁶ Vernet, J.: Arabské Španělsko a evropská vzdělanost

³⁷ z ar. záhir – jasný. Záhiríjci silně lpěli na jasném, doslovném výkladu náboženských textů.

³⁸ Vernet, J.: Arabské Španělsko a evropská vzdělanost, přejato a upraveno

³⁹ viz také Ibn Chaldún: Čas království a říší. Mukaddima, český překlad I. Hrbek, Praha 1972

- věrouka ('akída)
 - výklad Koránu (tefsír)
 - recitace Koránu (tedžwíd) a jeho pamatování si (hifz)
 - nauka o hadísu ('ilmu l-hadís), zahrnující pamatování si (hifz), výklad (te'wíl), terminologii (mustaláh) a kritiku spolehlivosti tradice (džerh we t-te'díl)
 - islámská právní metodologie (úsul fikh)
 - islámská právní věda (fikh)
2. Nauky pomocné, potřebné a využívané disciplínami náboženskými
 - lingvistika, etymologie, gramatika a příbuzné filologické obory
 - historie
 - logika
 - antropologie, etnologie
 - etika a estetika
 3. Ostatní humanitní obory⁴⁰
 - psychologie
 - sociologie
 - ekonomie
 4. Přírodní a technické vědy
 - matematické obory
 - fyzika
 - technické obory
 - astronomie
 - chemie
 - biologické vědy a medicína

Toto námi navržené moderní schéma může být všeobecně používáno. Vydělení pomocných oborů z ostatních nenáboženských oborů je pouze didaktickým krokem, protože jejich praktické ovládnutí je nutným předpokladem pro práci v náboženských oborech. Jinak všechny vědy mohou (a měly by) být apriorně využívány pro vynášení islámskoprávních verdiktů. Bůh říká v Koránu: **Zepjte se tedy lidí, jimž dostalo se připomenutí, nevíte-li!** (Anbijá':7). O přínosu světských oborů při „využívání vezdejšího světa“ jsme již hovořili.

6. MUSLIMSKÁ VĚDA INSPIROVALA V MINULOSTI A VYZÝVÁ V SOUČASNOSTI

Posel Boží ﷺ řekl: „Znalost je jako poztrácená věc muslima či muslimky, kdekoliv ji nalezne, sebere ji a jeho jest.“⁴¹ Historie potvrzuje, že během staletí po Prorokově ﷺ smrti muslimové dbali na naplnění těchto jeho slov a jejich uvedení do praxe, nejen v oborech náboženských a „původních“, ale i v naukách přejímaných. Tím, že islám ustavuje na vysoké místo znalost čtení a psaní (již pouhé čtení Koránu je vznešeným aktem uctívání, podmínkou správnosti modlitby je znalost první koránské súry z paměti) ve svém nábožensko-legislativním systému, se postupně podařilo do značné míry vymýtit negramotnost. V „přejatých“ disciplínách, jako jsou přírodní vědy, se ustavuje klasický empirický, experimentální a kvantitativní přístup, který formuloval otec optiky Ibn Hajssem okolo roku 1021. Jeho přístup zahrnuje:

1. pozorování
2. formulaci hypotézy

⁴⁰ u bodů 3. a 4. uvádíme jen některé příklady, dalších oborů může být celá řada

⁴¹ od Abú Hurejry zaznamenali Ibn Mádža a Tirmizí

3. experiment
4. analýzu, kvantifikaci a matematické zhodnocení výsledků
5. interpretaci získaných dat a vyvození závěrů
6. prezentaci a publikaci získaných poznatků

Do chemie ji zavádí Džábir, do medicíny Ibn Síná a do astronomie al-Bírúní.

Al-Bírúní upřesňuje také ptolemáiovský geocentrický model sluneční soustavy, heliocentrický objevují at-Túsí a Ibn aš-Šákir nezávisle na Koperníkovi. Al-Kindí popisuje a experimentuje se zemskou gravitací. Ibn al-Hajsam popisuje zákon o setrvačnosti a zákon síly (I. a II. Newtonův zákon).

Ar-Rahwí, syrský lékař a fyzik 9. stol. zavádí systém zdravotní dokumentace, statistického hodnocení a zdůrazňuje hygienu a celostní přístup k veřejnému zdraví.

Muhammed al-Fazárí, astronom a matematik, zkonstruoval první astroláb. Spolu se svým otcem Ibráhímem a Ja'kúbem ibn Tárikem přeložili astronomické pojednání Inda Brahmagupty do arabštiny a zasloužili se o přijetí a rozšíření indického systému číslic, které dnes snad právě kvůli nim nazýváme arabskými. Slavný perský básník Omar Chajjám též objevuje neeuklidovskou geometrii, Evropanům neznámou až do 18. století. Muslimská matematika používá algebru k luštění šifer, zná trigonometrii, binomickou větu, Pascalův trojúhelník, polynomy a integrály.

Muslimští lékaři znají sterilizaci, císařský řez, malý a velký krevní oběh, provádějí transfuze, složité operace, včetně resekce některých kožních, svalových a kostních nádorů. Vynalezli sádrovou fixaci a též mnoho operačních postupů a chirurgických nástrojů. Mensúr ibn Iljás objevuje cévní a nervový systém. Během morové epidemie v Andalusii ve 14. století objevují Ibn Chátima a Ibn al-Chátib přenos moru a jeho původ v infekci neviditelnými nepatrnými organizmy. To vedlo k objevu dalších infekčních chorob, zejména kožních a pohlavních. Zaváděna je vakcína proti pravým neštovicím. Používají mýdla a alkoholu jako dezinfekce, k léčbě užívají léky na bázi bezpočtu bylin a vonných esencí. Nové léky se testují na zvířatech předtím, než se využívají u lidí. Neznámou není ani psychologie a psychoterapie, lékaři zdůrazňují holistický přístup, léčbu těla i ducha současně a teorii o „povzbuzení těla, aby si pomohlo samo.“

Poznatky z geologie, botaniky, chemie, klimatologie, pedologie a ekologie jsou hojně užívány v zemědělství, rostlinné jedy se používají v postřicích proti škůdcům. Přírodovědec al-Džáhiz objevuje u zvířat „úsilí přežít“ a popisuje tak nejstarší teorii přírodního výběru.

Vynálezci Abbás ibn Firnás a al-Džezárí konstruují mechanické hodiny, kluzáky, experimentují s ohňostroji a torpédy. Předkládají vize budoucnosti s mechanickými roboty.

Chemie v islámském světě zná vedle celého spektra již dříve objevených látek kyselinu dusičnou, alkohol, močovinu, těkavé silice. Objevena je teorie kyselin a zásad. Užívají se stejné separační metody, jaké známe dnes - filtrace, krystalizace, destilace, odpařování atd. Objeveny jsou veličiny látkového množství a molární hmotnosti.

Dějinnou úlohou muslimů nebylo jen jednoduše sesbírat, uchovat, setřídít a předat dalším vědecké poznatky kolující na jimi ovládaném území, které sahalo od afrických a evropských břehů Atlantiku až po údolí Indu a horstva střední Asie. Získané poznatky se dále rozvíjely a systematizovaly. Vznikaly nové disciplíny, jako kritická historiografie, vzniklá původně jako vedlejší produkt kritiky ústního podání (džerh we t-te'díl), která je nezbytným dílem vědy o Sunně.

Islámský myslitel, právník a politik Ibn Chaldún též ve své Mukaddimě formuloval základní teze teoretické historie, filozofie dějinného pokroku a sociologie. Šířila a rozvíjela se řemesla, mořeplavba, byly objevovány nové končiny (hlavně ostrovy v Indickém Oceánu) a navazovány obchodní styky.

Z důvodů vyjmenovaných výše, v části srovnávající muslimský a západní postoj k interakci mezi vírou a vědou, začíná muslimský svět mezi 14.-16. stoletím stagnovat a posléze i upadat. V době kolonializmu zažívají obdobný „kulturní šok“, jako kdysi křižáci v Palestině, tentokrát muslimové.

Muslimská civilizace však za posledních dvě stě let velmi pokročila, začíná se s intelektuálně-kulturní převahou západního světa postupně vyrovnávat a již dnes je islámská právní věda schopna reagovat na nové trendy společnosti. Slova: „Pro nové povzbuzení islámu je tedy nezbytné nestranně prozkoumat, co vymyslela Evropa a do jaké míry mohou její názory pomoci přehodnotit, či dokonce obnovit islámskou teologickou mysl,“⁴² jsou již dnes částečně proměněna v realitu. Muslimští učenci reagují na otázky bioetiky, klonování, genetických manipulací nebo letů do vesmíru, přinášejí své pohledy na soudobé problémy jako chudoba v rozvojovém světě, drogy, HIV-AIDS anebo environmentální hrozby⁴³. Muslimové přinášejí své názory do debaty mezi kreacionisty a neodarwinisty⁴⁴, do diskuzí o sekularizmu, mezináboženském dialogu, úloze náboženství v soudobém světě, nebo národnostních a politických otázkách⁴⁵.

⁴² Ikbál, M.: Rekonstrukce náboženského myšlení

⁴³ podrobněji viz např. sborníky ECFR (Evropské rady pro fatwu a výzkum)

⁴⁴ např. Yahya, H.: Kolaps evoluční teorie

⁴⁵ např. Izetbegović, A.: Islámská deklaráce; Islám mezi východem a západem

ISLÁMSKÁ GNOZELOGIE

Alí Větrovec

ÚVOD A CÍLE

Tato přednáška má za úkol podat stručný nástin jednak na místo vědy, znalosti, moudrosti, poznání a učenosti v islámském náboženství a na vztah mezi vědou a vírou v islámském kulturním diskursu.

1. VYJASNĚNÍ POJMU

Slovo „islám“ (إسلام) je lingvisticky podstatné jméno slovesné odvozené ze slovesa „aslama“ (أسلم), které je aktivním vyjádřením aktu podřízení se, odevzdání se, podrobení se v míru a pokoji. Samo slovo „mír“, v arabštině „selám“ (سلام) je odvozeno od stejného trojkonsonantního kořene S-L-M.¹ Terminologicky označuje druhé nejrozšířenější náboženství na světě, monoteistickou víru navazující na všechna dřívější prorocká učení, včetně křesťanství a židovství. Vrcholí posledním poselstvím, které bylo Bohem zjeveno Proroku Muhammedovi ﷺ². Takto chápou islám sami muslimové.

Slovo „gnozeologie“ je složeninou dvou řeckých slov – „gnózis“ – poznání a „lógós“ – slovo, nauka. Jedná se tedy o nauku o poznání. Terminologicky se jedná o disciplínu filozofie, která popisuje základní teze, přístupy a hypotézy teorie poznání, staví kritéria směrodatnosti vědeckého výzkumu, určité myšlenkové konvence a postupy, rovněž se snaží kladením otázek z různých stran zjištěná tvrzení konfrontovat, vyvracet, stavět je do nového světla a tím posouvat vědecké poznání kupředu.

2. ISLÁM, ROZUM A POZNÁNÍ

Islámské učení samo sebe považuje za svrchované, poslední Boží poselství lidstvu, které v historické tradici nevystupuje jako anachronismus bez určité dějinné přede hry, ale jako pečeť, završení poselství předešlých. Islám vnímá celé lidské dějiny jako souboj pravdy se lží a správného vedení s bludem. Vztah islámu a vědění všeobecně asi nejlépe vystihuje slavné a častokrát citované arabské rčení, připisované³ samotnému Proroku Muhammedovi ﷺ: „*Hleďte znalost, třeba i v Číně.*“

Islám určuje jako jediný účel, pro který byl člověk Bohem stvořen, tedy aby tento Jej našel a uctíval Ho, výhradně jen Jeho a to tím způsobem, jakým On učí a požaduje: **A džiny a lidi jsem jediné proto stvořil, aby Mne uctívali** (Záriját:56), sesílá písmo „**aby bylo vedením a připomenutím pro lidi nadané rozumem**“ (Gháfir:54) a také: **A připomínají si to jediné ti,**

¹ Semitské jazyky, mezi něž arabština patří (vedle především hebrejštiny, aramejštiny, babylónštiny, koptštiny a etiopštiny), v základní gramatice fungují na principu tří souhlásek, které utvářejí slovní kořen (vzácněji mohou být souhlásky jen dvě nebo i čtyři). Nová slova se tvoří dle poměrně pevných pravidel jak přidáváním předpon a přípon, tak i změnami samohlásek a jejich kvantitů (délky). Na samohláskových změnách především pak závisí i ohýbání slov.

² Tato arabská kaligrafie, nápis „salla lláhu ‘alejhi we selam“ – necht’ mu Bůh žehná a dopřeje mír, je ustáleným spojením, používaným muslimy na znamení vděku a úcty při zmínění jeho jména.

³ Jedná se skutečně spíše o arabské přísloví a jako takové ho ve svém sborníku moudrostí starých Arabů uvádí i přední česko-syrský arabista Charif Bahbouh. Řetěz vypravěčů tohoto „výroku“ je velmi slabý, možná dokonce i podvržený, jak uvádí největší odborník na Sunnu v minulém století N. al-Albání v díle „Řetězce slabých výroků“. Smysl tohoto rčení je však správný a moudrý.

kdož rozmyslem jsou obdařeni. (Álu Imrán:7) Prorok Muhammed ﷺ řekl v hadísu⁴: *Vězte, vezdejší svět je prokletý, prokleta je to, co je v něm, kromě vzpomnutí Boha a toho co k němu patří a kromě učeného a hledače znalosti.*⁵

Korán dále uvádí příklad proroka Abraháma, mír s ním, přemýšlejícího nahlas v přítomnosti skupiny lidí s cílem povzbuzovat logické přemýšlení: **A když se nad ním rozprostřela noc, spatřil hvězdu a zvolal: „Toto je Pán můj!“ Když však zapadla, řekl: „Nemám rád zapadající.“** (An’ám:76) Vidíme Abraháma promyšleně posuzovat nebe a analyzovat určitá tělesa, s ohledem na jejich relativní velikost a na to, že též vycházejí a zacházejí. Dle logiky věci – vše co vychází a zachází má svou ustálenou dráhu a vše s jasně ustálenou dráhou zcela jistě indukuje existenci větší síly, která ustavila tato tělesa a též i jejich pohyby. Abrahám, mír s ním, v předchozím úsudku provádí vícero mentálních aktivit:

- a) definuje problém (uctívání stvořených jevů namísto Boha)
- b) aktivně pozoruje (nebeská tělesa)
- c) srovnává (mezi jednotlivými předměty pozorování)
- d) vytváří hypotézu (jako: pokud něco vychází a zachází, pak...)
- e) přichází s experimentem (vede druh monologu)
- f) vynáší závěr.⁶

Shrnuto na jiném místě: **Bůh sám svědčí, že není božstva kromě Něho; a dosvědčují to i andělé a ti, jimž dáno bylo vědění.** (Álu Imrán:18). Abrahámův příběh je jakousi zhuštěnou podstatou ukazující na místo logické argumentace, experimentálního a analytického myšlení, rozumu a vědecké metodiky v myšlenkové tradici muslimského kulturního diskursu.

Rozum, poznání, znalost, moudrost a vědění je vzpomenu na mnoha místech v Koránu: **Zeptej se: „Jsou si rovni ti, kdož vědí, s těmi, kdož nevědí?“ Však připomenou si to jen ti, kdož rozmyslem jsou nadáni.** (Zumar:9)

Toto je Písmo požehnané, jež jsme seslali tobě, aby lidé o jeho znameních přemýšleli a aby si je rozmyslem nadaní připomínali. (Sád:29)

V některých koránských citacích, povzbuzujících k vědě, je z kontextu jednoznačně nezbytné, že se pod vědou zde rozumějí přírodovědné znalosti, protože přicházejí hned po popisech stvoření světa. Takových veršů je dokonce o několik více, než těch, které popisují obřadní úkony jako modlitba a půst.⁷ Jako například:

Což ti, kdož nevěří, nevidí, že nebesa a země byly pevně spojeny a že jsme je od sebe odtrhli a že z vody jsme vše živé učinili? Což neuvěří? A vztyčili jsme na zemi hory pevně zakotvené, aby se s nimi nekývala, a učinili jsme na ní průchody jako cesty - snad jimi budou vedeni. A učinili jsme nebe střechem chráněnou - a přesto se oni odvracejí od Našich znamení. (Anbijá’:30-32)

On je ten, kdo slunce jasnou září učinil a měsíc světlem a postavení jeho určil, abyste počet roků i počítání jejich znali. A Bůh to stvořil jako skutečnost vážnou a On činí znamení srozumitelnými pro lidi vědoucí. (Junus:5)

On je ten, jenž stvořil noc i den, slunce i měsíc a oba po nebeské své dráze plují. (Anbijá’:33)

Slunce i měsíc své počty obsahují (Rahmán:5)

A volně dal téci oběma mořím, jež se setkají, však mezi nimi překážka stojí, již nezdolají. (Rahmán: 19-20)

Což nevidíš, jak Bůh z nebe vodu sesílá, jejíž pomocí dáváme vyrůst plodům rozličných druhů? A na horách jsou pruhy bílé a červené a různobarevné i temně černé. A také

⁴ Prorokovy výroky jsou známy v muslimském prostředí pod označením „hadísy“. Tvoří druhý zdroj islámské vírouky a právní vědy, tzv. Sunnu

⁵ podle podání Tirmizího, hadís č. 2244

⁶ Tule, E.: *Techniky přemýšlení* – převzato a upraveno

⁷ Arsalán. Š.: *Proč muslimové zaostali, zatímco jiní pokročili*

mezi lidmi, zvířaty a dobyt看 jsou druhy rozličné. Tak tomu je! A obávají se Boha ze služebníků Jeho ti nejmoudřejší a Bůh věru je mocný a odpouštějící. (Fátir: 26-27)

Věru jsme člověka stvořili z kapky přilnavé, ze směsi, zkoušejíce jej. (Insán:2)

Z čeho byl stvořen, necht' člověk posoudí! Stvořen byl z vystříknuté tekutiny, jež z místa mezi bedry a žebry proudí (pochází). (Tárik:5-7)

A věru jsme člověka nejdříve z části nejčistší hlíny stvořili a pak jsme jej kapkou semene v přebytku jistém učinili. Potom jsme z kapky semene hmotu přilnavou stvořili a z hmoty přilnavé jsme kousek masa učinili; a z kousku masa jsme kosti stvořili a kosti jsme masem obalili. A potom jsme mu v druhém stvoření vzniknout dali. Požehnán buď Bůh, nejlepší ze stvořitelů! (Mu'minún:12-14)

Důležitost vědy, vzdělání a učenosti, náboženské a také světské, potvrzují slova⁸, která pronesl Prorok Mohammed ﷺ: *Kdož se vydal cestou hledání vědy, toho Bůh povede cestou k ráji. Andělé kladou svá křídla k spokojenosti hledače znalosti. A pro učené žádají o odpuštění všichni, kdož jsou v nebesích nebo na zemi i ryba ve vodě. A přednost učeného před zbožným, je jako přednost měsíce před ostatními planetami. V pravdě, učení jsou dědici proroků. A po prorocích nedědí dinár nebo dirham. Ale dědí znalost. A kdož z toho (znalosti) bere, tak bere hojné štěstí.*⁹

*Když člověk zemře, přestávají mu všechny dobré činy, kromě tří: pokud po sobě zanechal trvající almužnu, nebo znalost, která je jiným k užítku, nebo dobré dítě, které se za něj **kolíb**.¹⁰ zastihne smrt, zatímco hledá nauku, setká se s Bohem a mezi ním a proroky bude rozdíl jen ve stupni poselství.*¹¹

*Kdo naučí někoho nějaké znalosti, tomu se dostane odměny za všechny, kteří podle ní budou postupovat. A jim se z jejich odměny nic nezmenší.*¹²

O důležitosti vědy hovořili i Prorokovi ﷺ druhové z první generace muslimů:

„Učenec má větší odměnu než bojující na cestě Boží, který se ve dne postí a v noci se modlí.“ (Alí ibn Abí Tálíb)

Kdokoliv hlásá, že vycházení ven ráno nebo vycházení později ve dne za účelem získání nějaké znalosti není džihád¹³, pak je omezen ve svém intelektu a omezen ve svém názoru. (Abú Dardá)

Z dalších generací:

Kdokoliv se uchýlí ke znalosti, pak slíbil oddanost Alláhu (Sufján bin Ujejna)¹⁴

Studium znalosti je modlitba (Jahjá ibn Abí Kesír)¹⁵

Nic není vznešenější povinností než hledání vědy (Šáfi'í)¹⁶

Islámský učenec z vrcholného středověku, Ibn Tejmíja, dodává, že je „celá víra založena na znalosti a spravedlivosti“.¹⁷

⁹ podle podání Tirmizího, hadís č. 2606

¹⁰ hadís vypráví Abú Hurejra a zaznamenali ho Muslim, Ibn Mádža a v jiném podání i Ibn Huzejma

¹¹ hadís vypráví Ibn Abbás a zaznamenal ho Tabarání v Ewsatu

¹² hadís vypráví Sehl ibn Mu'áz ibn Anas a zaznamenal ho Ibn Mádža

¹³ ar. džihád označuje úsilí, boj, snažení se, zejm. ve smyslu něčemu zabránit. Ve všech myslitelných kontextech ve kterých jsou tato slova použita i v češtině. Džihád je v první řadě boj se sebou samým, se svými špatnými stránkami, úsilí o zlepšení se, sebeovládání, následuje charitativní a osvětová činnost a nakonec přichází také nejkrajnější varianta ozbrojeného boje proti nepřátelskému útoku.

¹⁴ Hilálí, S. b. I: Ozdoba učence a učitele a nezbytnost pro studenta, který se učí

¹⁵ al-Misrí, L. b. N.: Rukověť putujícího

¹⁶ al-Misrí, L. b. N.: Rukověť putujícího

¹⁷ Medžmú'u l-Fetawá', Ibn Tejmíja, svazek 28, str.179.

Rozum je nadřazen a považován za kvalitativně vyšší než pouhé smysly. Islámský myslitel 12. stol., Abú Hámíd al-Ghazálí¹⁸, rozmyšlí o světle rozumu a stanovuje celkem sedm důvodů proč světlem (poznání) nazývat rozum a ne zrak:

1. Oko nespátňuje sebe sama, zatímco rozum dosahuje i na jiné a též i na své vlastnosti. To zahrnuje aspekt znalosti o sobě samém, vlastní znalosti prostřednictvím znalosti o sobě samém a znalost znalosti, skrze znalost sebe sama.
2. Oko nevidí, co je příliš daleko nebo příliš blízko k němu. Pro rozum to není problémem, protože všechny věci může vnímat jako jednaké.
3. Oko nedosahuje za oponu, zatímco rozum si může představit pojem toho, co je za stěnou nebes, ráje, Božího trůnu. Rozum člověka je odrazem rozumu Božího, i když omezeným. Stejně jako je tomu s láskou, spravedlností, vznešeností atd. Zde je skrytý smysl slov „Bůh stvořil člověka k obrazu svému.“
4. Oko dosahuje jen povrchu, zatímco rozum může obsáhnout i vnitřní stránku věcí.
5. Oko vidí pouze některá bytí, nemůže vnímat sféry vnímání ostatních smyslů, ani vnitřní sféry lidského jáství.
6. Oko nevidí nekonečné. Vidí jen vlastnosti věcí, které jsou věcmi konečnými. Rozum uvažující v pojmech může si představit nekonečno ve smyslu pojmu (jako v matematice).
7. Oko lze „oklamat“. Vidí Slunce nebo hvězdy malými, avšak tyto jsou obrovské. Oko vidí, že se nehýbou, avšak ony se pohybují. Oko nevidí, že dítě roste a vyvíjí se.¹⁹

Analogicky můžeme vidět, že pokud je lidský rozum odleskem vůči rozumu a moudrosti Boží, musí mít tento své hranice a rozdíl mezi naším a Jeho rozumem bude podobný, ne-li větší než rozdíl mezi rozumem a pouhými smysly. Naše znalost nikdy nenabývá znalosti budoucnosti, osudu, řízení apod. Bůh říká: **On zná, co je před rukama jejich i co je za zády jejich, zatímco oni neobejmou z vědění Jeho nic leda to, co On chce.** (Bakara:255)

V islámském prostředí lze jasně definovat dvě velké, zcela jasně ohraničené a vymezené oblasti poznání. Tyto dvě sféry nejsou ve vztahu antagonistickém, nýbrž jsou jasně odděleny svými metodologiemi, premisami a postupy. Jedná se o sféru vertikální, od Boha k člověku jdoucí náboženské, teologické znalosti na straně jedné a sféru znalostí praktického života, horizontálně putující od člověka k člověku, na straně druhé. Pole působnosti každého z těchto odvětví je odlišné a každá z nich hovoří jiným způsobem. Nelze proto vysvětlovat otázky striktně příslušející jedné této sféře pomocí opačné nauky. Percepce reality je možná pouze díky integrujícímu spojení obou z nich, což je obzvláště patrné při posuzování těch problémů, které se zdají být „hraničními“. V takových případech nám nutně pouze vyjádření obou z nich může pomoci pochopit celkovou podstatu studovaného jevu. V islámském pojetí tedy nedochází ke střetu vědy a víry a k sekularizaci, nýbrž ke specifické provázanosti a doplňování se, ovšem při zachování specifík každé z obou těchto sfér a jejich specifického metodického přístupu. Výsledkem má být stále neměnná věrouka na straně jedné a proměnlivá, vyvíjející se věda světská. Místo islámské právní vědy se nachází někde mezi, je součástí, která neustálým vnitřním dialogem mezi měnným způsobem aplikace a neměnnými zjevenými premisami umožňuje zasadit islámské vědomí do reality dané časoprostorové skutečnosti. Muslimský myslitel 19. století Muhammed Ikbál to shrnuje slovy: „Rovněž není důvod domnívat se, že myšlení a intuice stojí v protikladu. Obě vyrůstají ze stejného kořene a vzájemně se doplňují.“²⁰

¹⁸ též znám latinsky jako Algazel

¹⁹ Ghazálí, A.H.: Výklenek světla

²⁰ Ikbál, M.: Rekonstrukce náboženského myšlení

Metodickým přístupem pro teologické disciplíny je přijetí znalosti vyjádřené formou explicitního, či implicitního koránského verše, či prorockého výroku.²¹ Jediné, co zde lze nějakým dalším způsobem ověřovat, jsou schopnosti a morální kvality vypravěčů dané tradice. Učenec Ibn Kajjim rezolutně prohlašuje: „Znalost je to, co od Vznešeného Pána přinesl Posel Boží ﷺ . V Koránu stojí: „**Tomu, kdo se bude s tebou o tom přít poté, co ti bylo dáno vědění,**“ (Álu ‘Imrán:61) a na jiném místě: „**Budeš-li však následovat učení jejich scestná poté, co dostalo se ti vědění**“ (Bekara:120) A Vznešený objasňuje, že se zjevením také znalost přichází: „**Avšak Bůh dosvědčí to, co ti seslal ; a seslal to ve vědění Svém**“ (Nisá’:166)“²² Jakékoli další argumenty a myšlenkové konstrukce, ať už na základě analogického, nebo posouzení principiálních intencí, nebo prosté logiky a rozumu, jsou možny pouze v případech jasně vymezených znalostí Boží a prorockou, a též pouze v případě, že jim neoponují. Víra v Boha, Jeho Posla a pak kritické posouzení historické správnosti tradice (ar. džerh we t-te‘díl) jsou tu jedinými kritérii správnosti. Rozumování, bez patřičné vyzbrojenosti argumentací důkazy z Koránu a Sunny, v této sféře nemá místo.

Islám nabádá ke studiu rovněž i věd světských, jako jsou přírodní a technické vědy typu matematiky, fyziky, astronomie, chemie, geologie, biologie, medicína. Jsou dobrodiním od Boha a cestou pro snazší život vezdejší: **Nezapomínej na úděl svůj v životě pozemském** (Kasas:77). Islámské učení si je vědomo, že jejich zanedbání nutně vede ve ztrátu užitečných plodů těchto nauk a věd, působí chudobu a brzdí pokrok. Země vydává své dary jen těm, kteří ji hledají a zkoumají. Známý islámský myslitel první poloviny 20. století Šakíb Arsalán podotýká: „Pokud bychom celý život hovořili jen o věcech vztahujících se k onomu světu, země by nám namítla: „Běžte tedy rovnou na onen svět, zde, u mne nic pro vás není.“²³ Podle islámského náboženství Bůh stvořil celý svět člověku k užívání a vyvolil si jej jako svého nástupce a zodpovědného správce: „**Bůh přislíbil těm z vás, kdož uvěřili a zbožné skutky konali, že z nich učiní nástupce na zemi**“ (Núr:55) Náměstka, který se má snažit využít Božích darů ku prospěchu všem a to zodpovědným způsobem. V soudný den bude tázán na to, co provedl se Zemí a s dary, které mu byly poskytnuty. Bůh říká: **Rci: „Kdo zakázal šaty ozdobné, jež Bůh seslal služebníkům Svým podobně jako výtečné věci pro obživu?“ Odpověz: „Toto je dáno na dobu života pozemského těm, kdož uvěřili, a bude to pro ně čisté v den zmrtvýchvstání.“ A takto My činíme srozumitelnými znamení pro lid vědoucí.** (A’ráf:32) A muslimové sami prosívají Boha slovy: „Pane náš, dej nám dobré ve světě tomto i onom.“ Dále bývá také zdůrazňován přínos soběstačnosti a pokrokovosti muslimského společenství, které musí být schopné obstát v konkurenci ostatních národů: **Připravte tedy proti nim všechno, co schopni jste postavit** (el-Anfal:60) a které má povinnost být příkladem a užitekem pro ostatní lidská společenství.

3. SOUBOJ NEBO SOULAD ANEB HISTORICKÝ VZTAH VĚDY A VÍRY V EVROPĚ A V MUSLIMSKÝCH ZEMÍCH

²¹ zde lze vést dílčí rozdělení mezi věroukou jako takovou, která zůstává ochraňována před překroucením, změnou a špatným pochopením tím, že nepřipouští volné filozofování, disputace, analogie atd. Opírá se jen o Korán a Sunnu. Sama totiž rozum a úsudek (a to dokonce Božský, nebo alespoň Bohem inspirovaný), jak jsme viděli v příběhu o Abrahámovi, v sobě již integruje. Na druhém konci spektra, v úzké návaznosti na nauky tohoto světa, zde vystupuje islámská právní věda, která pro posuzování nově nastalých situací používá také myšlení analogické, srovnávací, stanovuje všeobecné záměry a posuzuje jevy i na základě informací dalších vědních oborů. Tímto způsobem neztrácí kontakt s praktickým životem a je v každé situaci akceschopná vyjádřit své stanovisko.

²² Ibn Kajjim: Pokladnice vědění

²³ Arsalán, Š.: Proč Muslimové zaostali, zatímco druzí pokročili

V Koránu se praví: **On dává moudrost tomu, komu chce. A komu byla dána moudrost, tomu bylo dáno velké dobro, avšak pouze ti, kdož nadáni jsou rozumem, si to připomenou.** (Bakara:269) Učenci islámské etiky definovali moudrost jako schopnost dávat pojmy, věci i osoby na místo, které jim náleží. Úspěch a moudrost každé civilizace tedy závisí, jak bude rozmísťovat a využívat svou kapacitu surovin, kulturního odkazu a lidského potenciálu. Její pokrok a stabilita závisí na tom, jak bude s těmito předpoklady nakládáno. Posel Boží ﷺ o tom říká: *"Důležitost znalosti je větší než běžného povinného činu a nejlepší z vašeho náboženství je uměřenost."*²⁴ Po většinu své historické existence se islámská civilizace a společnost vyznačovala zcela jasně definovanými hodnotami, zákony a systémy společenských vztahů. Projevovala otevřený postoj k různým duchovním hnutím a myšlenkám, které pocházeli od muslimů i nemuslimů a které byly častokrát v příkrém rozporu s islámskou doktrínou, či se jí přímo vysmívali, aniž by jim oficiální islámská moc kladla překážky. Mezi takové kritiky patřil v 8. stol. arabský křesťanský mnich Mansúr, známější pod řádovým jménem Jan Damašský, který byl později také svatořečen.²⁵ Slavný perský lékař Ibn Síná popíral existenci andělů, jeden ze základů islámské věrouky. Filozof al-Farábí byl panteista²⁶ a někteří jeho následovníci se dokonce přikláněli k ateizmu. Přesto islámská civilizace nebyla ve svých náboženských základech nijak otřesena, naopak se o všem vedly čilé rozpravy. Například již zmíněný al-Ghazálí, místo aby volal po náboženské klatbě, věnoval diskuzi s heretickými filozofy celou jednu knihu. Zákonodárství zůstávalo po dlouhou dobu pod úplným vlivem islámského právního systému šarí'y²⁷, nejrůznější spekulativní vědecké, i „vědecké“ hypotézy nijak nezasahovaly do náboženského života a ani náboženský dogmatismus nekladl překážky rozvoji tzv. nauk tohoto světa. Když se však prvotní expanzivní potenciál²⁸ přestal orientovat na stále nové a nové končiny a obrátil se do sebe, muslimové ztráceli vůli, touhu pronikat dále a schopnost systematizované vůle. Namísto toho si vystačovali sami se sebou, zvyšovala se míra etnocentrismu, povýšenectví, požitkářství a lhostejnosti. Následný vpád mongolských hord zastihl islámské země naprosto nepřipraveny a zasadil jim při zničení největšího centra vzdělanosti – Bagdádu, ránu, ze které se již nikdy nevzpamatovaly. Muslimské obyvatelstvo Pyrenejského poloostrova stihl kvůli jejich roztržičnosti a vzájemné řevnivosti podobný osud, zde ovšem rukou nájezdníků z Kastílie a Aragonie. Po následující dlouhé období muslimská věda a kultura pomalu a pozvolna upadala, nic podstatného a nového se nevytvářelo, nikdy se nepřistoupilo dále než k opisování a komentování těch starých děl, která se zachovala. Jen osmanští Turci přinesli několik vynálezů v oblasti umění, kultury a především vojenství (zdokonalení dělostřelectva, pušek, používání výbušnin v boji). Tehdy již dosahovala křesťanská Evropa na poli pokroku neobyčejných a velmi překvapivých výsledků. Nikdo v muslimském světě však tehdy o evropské dění

²⁴ Sahíhu t-Terghíbu we t-Tarhíbu, hadís č. 65

²⁵ srovnej Fletcher, R.: Kříž a půlměsíc

²⁶ věřil že Bůh je obsažen ve všem, což odporuje islámskému konceptu o neporovnatelnosti Boží

²⁷ náboženští učenci byli do značné míry nezávislí na vládcih a jejich potřebách a ti zase podléhali stejnému zákonu jako běžní lidé. Negativní obrat nastal ve chvíli, kdy tito učenci vstoupili do služeb vládců. To ostře kritizoval velký učenec muslimského východu 14. století, Ibn Kajjím z Damašku. Tato korupce náboženských autorit byla nepochybně jednou z hlavních příčin následného pádu muslimské civilizace

²⁸ srovnej s Ibn Chaldúnovou teorií o „civilizační dravosti“ a „odhodlané bodrosti“ beduínů a venkovanů, kterou popisuje ve své Mukaddimě

neprojevili nejmenší zájem. Při nástupu kolonializmu již byla v muslimském světě rozšířena bezútešná a všeobjímající intelektuální sterilita.

Muslimské vědecké poznatky, stejně jako mnohé aspekty umění a kultury, však nezůstaly bez odezvy. Úrodnou půdu našly především v Evropě, kam se šířily spolu s navrátilci z křižáckých tažení (medicínské poznatky, dalekohled, astronomie, navigace), dále přes Španělsko a ostatní středomořské oblasti (historie, filozofie, přírodní vědy, matematika) a nakonec také i přes osmanské Turecko a Balkán²⁹.

Evropská křesťanská civilizace byla po celá staletí hendikepována neexistencí jediné mocenské entity bez konkurence. To spolu s chudobou, nestabilitou, nemocemi, etnickou různorodostí a neomezenými dogmaty a myšlenkovým monopolem katolické a pravoslavné církve působilo na rozvoj myšlení, vědy a poznání velmi negativně. Nejpůvodnější koncept Quinta Tertuliana, který hlásal naprostou odevzdanost a lhostejnost vůči vezdejšku, byl sice již velmi brzy překonán, původně novoplatónské myšlenky si našly cestu do křesťanské věrouky, ustavilo se náboženské dogma Božské Trojice, sv. Augustin formuloval učení o trojím lidu a náboženské válce a tím dal základ středověkému evropskému myšlení. Když se od vrcholného středověku Evropa otvírala scholastice, můžeme se jen domnívat, nakolik to bylo následkem „kulturního šoku“ ze zkušeností s tehdy mnohem vyspělejší muslimskou Andalusií. První průlom znamenaly až křížové výpravy a reconquista ve Španělsku. Následovala renesance a bouřlivý rozvoj všech oblastí lidského poznání. Evropa začala překotným tempem dohánět stagnující svět muslimský. Místo fatalizmu a transcendentálního prožitku vstupuje na scénu racionalita a důvěra v člověka a jeho schopnosti. Následuje epocha ustavičných soubojů o lidské duše, mezi racionální vědou a filozofií na jedné straně a náboženským dogmatizmem na straně druhé. Výsledkem bylo osvícenství, zrod kapitalistické společnosti a koloniální expanze. Namísto dřívější identity křesťanské se dostává nacionalismus a identita národní. Bouřlivě se rozvíjí literatura v národních jazycích a vedou se šovinistické války o hegemonii ve světě. Jestliže islámský koncept stavěl racionalitu a spiritualitu každou na své pevně dané místo, vztah vědy a víry v Evropě tedy nejlépe odpovídá slovům „konkurence“ a „souboj“. Odvěký souboj duchovního a světského, vědy a víry, zplodil sekulární ideologie, materialismus a ateismus. V tomto dějinném kontextu byla vyřčena ústy Karla Marxe slova o náboženství jako opiu lidstva. Náboženství je v především v Evropě a méně již v Americe nakonec zatlačováno do pozadí a racionální koncepty promlouvají i o tom, co je jinde zcela v rukou duchovna a začínají nabírat jistý punc nevyvratitelného dogmatu – „takhle to přece učí moderní věda...“.³⁰ Jít proti němu vyvolává vášně ne nepodobné středověkému „rouhačství“ prvních heliocentristů³¹.

²⁹ do střední Evropy takto přišel, vedle některých architektonických poznatků a prvků slovní zásoby, například zvyk přezouvat se nebo pít kávu. Šířili se i nové plodiny, např. kukuřice, která do českých zemí přišla přes Osmanskou Říši, o čemž vypovídá i moravský nářeční název pro kukuřici – „turkyň“

³⁰ Jak si na filozofické úrovni vysvětlovat např. monopol neodarwinismu na objasňování přírodní historie? Nesetkáváme se snad se zvláštním přístupem, kdy jsou nové objevy mechanicky hodnoceny dle stávajících vědeckých teorií a z více možných interpretací se vybírá ta, která jim nejlépe odpovídá. Nehodící se je nezaslouženě odsunováno do depozitářů, jen aby se nemusely dosavadní závěry, na nichž se mezitím ustavily celé křehké kulturně-společenské vazby, přehodnocovat. Vědecké teorie, již z principu nestálé, proměnné, s neustálou potřebou konfrontace, kritiky, vyvracení a opětovného dokazování, získávají pevnou jistotu náboženského dogmatu

³¹ zastánců učení o Slunci jako o centru Vesmíru

4. VĚDY, VZDĚLANOST A POZNÁNÍ NA VAHÁCH ISLÁMSKÉHO PRÁVA

Islámské právo definuje několik úrovní znalosti, jak náboženské, tak i světské. Následující klasifikaci³² uvádí an-Nawawí, učenec šáfi'ovské³³ právní školy:

- a) Základní znalost, potřebná pro běžný život, zahrnuje např. v náboženské sféře očistu, nebo postup modlitby, základy věrouky, povolené a zakázané nápoje, pokrmy, chování, je povinností každého věřícího muslima. To se opírá o Prorokův výrok: „*Chtít se vzdělávat je povinností každého muslima a muslimky.*“³⁴
- b) Další, hlubší náboženská znalost, jako znalost všech nuancí věrouky, výkladu Koránu, hadísu, islámské právní vědy atd. je povinností pro společenství jako celek. Musí vždy existovat skupina lidí, která se jim bude věnovat. Jinak se nesplnění této povinnosti projeví hříchem každého jejího člena. To se opírá o koránský verš: **Věřící necht' se nevypravují všichni najednou; proč by se z každé skupiny nemohl vypravit jeden oddíl, aby se lidé z něho poučili o náboženství a aby po návratu mohli varovat svůj lid - snad budou se mít na pozoru!**(Tewba:122) Sem samozřejmě spadají přidružené humanitní obory jako historiografie, kritická historie, gramatika, lexikologie, lingvistika. Dále sem patří veškeré další technické a přírodovědné obory, nezbytné pro udržení života a jeho kvality v rámci jednotlivce, společnosti i jejího prostředí, jako medicína, vědy biologické, chemie, matematika, fyzika, astronomie ...
- c) Dobrovolná znalost, zde se jedná o např. učení se dobrovolným způsobem uctívání za účelem jejich uvedení do praxe
- d) Ostatní znalost, která je buď indiferentní, nebo se jedná o zakázané, či zavrženíhodné pavědy.
 - indiferentní je např. poezie neobsahující nic zakázaného, která nesvádí ke špatnostem, nezabývá se hloupostmi, ale na druhou stranu ani nevybízí k vykonání něčeho dobrého, přínosného a konstruktivního (pak by již byla doporučena)
 - zavrženíhodná by byla např. různá postklasická „poezie“, bezúčelná, postrádající smysl a dopad
 - do zakázaného spadají všechny druhy pavěd jako hadačství, magie, astrologie, filozofické disputatione a další pochybné věci.

5. ISLÁMSKÁ KLASIFIKACE VĚD A VZDĚLÁVACÍ SYSTÉM

Islámští myslitelé vypracovali celé systémy vzdělávání a klasifikace vědních oborů. To bylo nutným vyústěním islámskoprávního konceptu závaznosti studia a věd, který jsme nastínili v předešlém oddíle přednášky. Muslimský učenec a zakladatel nejstarší školy právního myšlení Abú Hanífa řekl: "Nejlepší z činů, po stanovených povinnostech, je hledání a čerpání znalosti."³⁵ Původní klasifikace vědních oborů reagovaly na nově

³² al-Misrī, L. b. N.: Rukovět' putujícího

³³ jedna ze čtyř běžně používaných právních škol, dominuje v Egyptě, Súdánu, Jemenu, dále je hojně přítomna v Sýrii, Iráku a v Palestině. Je druhou nejmladší právní školou, založil ji Muhammed ibn Idris aš-Šáfi'í.

³⁴ vyprávěl Anas, zaznamenal Tabarání, hadís č. 9

³⁵ al-Hilálí, S. b. I.: Ozdoba učence a učitele a nezbytnost pro studenta, který se učí z hadísu Džibrílova

vyvstalou úlohu muslimského světa na poli vědy, kde jsou muslimové dědici a spoluvůrci vlastních oborů na straně jedné a též na druhé straně přejímají a dále rozpracovávají cizí nauky. Jednu z nejstarších dochovaných klasifikací tohoto typu pořídil al-Chwárizmí okolo roku 977. Zjednodušeně prostě utřídil vědy na původní muslimské (náboženské obory, gramatika, státní správa a básnictví) a přejaté na základě překladů původních antických, perských a indických děl, pořízených v 8.-9. stol. (z oborů filosofie, logiky, matematiky, astronomie, muziky, mechaniky a alchymie)³⁶. Ibn Hazm, přední teoretik záhirijské³⁷ školy právního myšlení striktně vyřazuje zakázané a pochybné nauky jako astrologii, muziku a filozofii a sestavuje obecný vzdělávací plán základních, středních a odborných studií:

A. Základní:

1. znalost čtení a psaní
2. učení se Koránu z paměti (hifz)

B. Střední:

1. gramatika, básnictví
2. matematika a euklidovská geometrie
3. astronomie
4. logika, botanika, zoologie, etnologie, historie

C. Vyšší:

1. vědy o Koránu
2. vědy o Sunně
3. právní věda
4. věrouka

O vědách souhrnně Ibn Hazm prohlašuje: „Zkoumáme-li pečlivě a uvažujeme-li jasně, zjišťujeme, že vše, co lze vědět je věda. Mezi vědy tedy patří i obchod, šití, stavba lodí a lodivodství, zemědělství, pěstitelství stromů, zednictví atd.“ Speciálně o medicíně dodává: „Ke zvládnutí islámské právní vědy je třeba znát zdravotní vady, které člověka zprošťují jeho náboženských povinností a proto je nutno naučit se lékařství.“³⁸ Jiný myslitel, Ibn al-‘Arabí, tento systém podrobuje ostré kritice a říká, že studium poezie, gramatiky, aritmetiky a zákonů musí předcházet memorizaci Koránu, aby mládež nečetla věci, kterým nerozumí³⁹. Všechna tato třídění byla velmi zjednodušená, časem se rozvinula ucelenější, kvalifikovanější a fundovanější třídění, která popisovala do nejdetailnějších podrobností nejen názvy oborů a jejich dílčích disciplín, ale i jejich vzájemné vztahy. Věřilo se, že zvládnutí těchto klasifikací povede ke snadnějšímu osvojení si daných předmětů a jejich vzájemných vazeb, což umožní pochopit komplikovanou realitu. Takové složité systémy vypracovali Al-Farábí a Ibn Sína.

Systém vzdělávání zahrnoval medresy – školy, kde se původně vyučovalo všem předmětům, jak světským tak i náboženským a které fungovaly při každé větší mešitě. Další vzdělání původně probíhalo individuálně a soukromou cestou, pomocí diskuze a společné fundované rozpravy, tedy osobním kontaktem s učitelem. Posléze, od 10. stol. vznikaly první univerzity, vzdělávání se systematizovalo na státní úrovni. Univerzity vyučovaly všechny obory, i když např. pro medicínu existovaly vždy i školy vlastní. Vydávaly se tři typy naučných knih, populární, odbornější učebnice a úzce specializované monografie.

Nejjednodušším kritériem pro jednoduchou moderní systematizaci nauk a vědních oborů je rozdělit uznávané vědní disciplíny podle jejich vztahu k islámskému náboženskému systému na:

1. náboženské nauky:

³⁶ Vernet, J.: Arabské Španělsko a evropská vzdělanost

³⁷ z ar. záhir – jasný. Záhiríjci silně lpěli na jasném, doslovném výkladu náboženských textů.

³⁸ Vernet, J.: Arabské Španělsko a evropská vzdělanost, přejato a upraveno

³⁹ viz také Ibn Chaldún: Čas království a říší. Mukaddima, český překlad I. Hrbek, Praha 1972

- věrouka ('akída)
 - výklad Koránu (tefsír)
 - recitace Koránu (tedžwíd) a jeho pamatování si (hifz)
 - nauka o hadísu ('ilmu l-hadís), zahrnující pamatování si (hifz), výklad (te'wíl), terminologii (mustaláh) a kritiku spolehlivosti tradice (džerh we t-te'díl)
 - islámská právní metodologie (úsul fikh)
 - islámská právní věda (fikh)
2. Nauky pomocné, potřebné a využívané disciplínami náboženskými
 - lingvistika, etymologie, gramatika a příbuzné filologické obory
 - historie
 - logika
 - antropologie, etnologie
 - etika a estetika
 3. Ostatní humanitní obory⁴⁰
 - psychologie
 - sociologie
 - ekonomie
 4. Přírodní a technické vědy
 - matematické obory
 - fyzika
 - technické obory
 - astronomie
 - chemie
 - biologické vědy a medicína

Toto námi navržené moderní schéma může být všeobecně používáno. Vydělení pomocných oborů z ostatních nenáboženských oborů je pouze didaktickým krokem, protože jejich praktické ovládnutí je nutným předpokladem pro práci v náboženských oborech. Jinak všechny vědy mohou (a měly by) být apriorně využívány pro vynášení islámskoprávních verdiktů. Bůh říká v Koránu: **Zptejte se tedy lidí, jimž dostalo se připomenutí, nevíte-li!** (Anbijá':7). O přínosu světských oborů při „využívání vezdejšího světa“ jsme již hovořili.

6. MUSLIMSKÁ VĚDA INSPIROVALA V MINULOSTI A VYZÝVÁ V SOUČASNOSTI

Posel Boží ﷺ řekl: „*Znalost je jako poztrácená věc muslima či muslimky, kdekoliv ji nalezne, sebere ji a jeho jest.*“⁴¹ Historie potvrzuje, že během staletí po Prorokově ﷺ smrti muslimové dbali na naplnění těchto jeho slov a jejich uvedení do praxe, nejen v oborech náboženských a „původních“, ale i v naukách přejímaných. Tím, že islám ustavuje na vysoké místo znalost čtení a psaní (již pouhé čtení Koránu je vznešeným aktem uctívání, podmínkou správnosti modlitby je znalost první koránské súry z paměti) ve svém nábožensko-legislativním systému, se postupně podařilo do značné míry vymýtit negramotnost. V „přejatých“ disciplínách, jako jsou přírodní vědy, se ustavuje klasický empirický, experimentální a kvantitativní přístup, který formuloval otec optiky Ibn Hajssem okolo roku 1021. Jeho přístup zahrnuje:

1. pozorování
2. formulaci hypotézy

⁴⁰ u bodů 3. a 4. uvádíme jen některé příklady, dalších oborů může být celá řada

⁴¹ od Abú Hurejry zaznamenali Ibn Mádža a Tirmizí

3. experiment
4. analýzu, kvantifikaci a matematické zhodnocení výsledků
5. interpretaci získaných dat a vyvození závěrů
6. prezentaci a publikaci získaných poznatků

Do chemie ji zavádí Džábir, do medicíny Ibn Síná a do astronomie al-Bírúní.

Al-Bírúní upřesňuje také ptolemáiovský geocentrický model sluneční soustavy, heliocentrický objevují at-Túsí a Ibn aš-Šákir nezávisle na Koperníkovi. Al-Kindí popisuje a experimentuje se zemskou gravitací. Ibn al-Hajsam popisuje zákon o setrvačnosti a zákon síly (I. a II. Newtonův zákon).

Ar-Rahwí, syrský lékař a fyzik 9. stol. zavádí systém zdravotní dokumentace, statistického hodnocení a zdůrazňuje hygienu a celostní přístup k veřejnému zdraví.

Muhammed al-Fazáří, astronom a matematik, zkonstruoval první astroláb. Spolu se svým otcem Ibráhímem a Ja'kúbem ibn Tárikem přeložili astronomické pojednání Inda Brahmagupty do arabštiny a zasloužili se o přijetí a rozšíření indického systému číslic, které dnes snad právě kvůli nim nazýváme arabskými. Slavný perský básník Omar Chajjám též objevuje neeuklidovskou geometrii, Evropanům neznámou až do 18. století. Muslimská matematika používá algebru k luštění šifer, zná trigonometrii, binomickou větu, Pascalův trojúhelník, polynomy a integrály.

Muslimští lékaři znají sterilizaci, císařský řez, malý a velký krevní oběh, provádějí transfuze, složité operace, včetně resekce některých kožních, svalových a kostních nádorů. Vynalezli sádrovou fixaci a též mnoho operačních postupů a chirurgických nástrojů. Mensúr ibn Iljás objevuje cévní a nervový systém. Během morové epidemie v Andalusii ve 14. století objevují Ibn Chátima a Ibn al-Chátib přenos moru a jeho původ v infekci neviditelnými nepatrnými organizmy. To vedlo k objevu dalších infekčních chorob, zejména kožních a pohlavních. Zaváděna je vakcína proti pravým neštovicím. Používají mýdla a alkoholu jako dezinfekce, k léčbě užívají léky na bázi bezpočtu bylin a vonných esencí. Nové léky se testují na zvířatech předtím, než se využívají u lidí. Neznámou není ani psychologie a psychoterapie, lékaři zdůrazňují holistický přístup, léčbu těla i ducha současně a teorii o „povzbuzení těla, aby si pomohlo samo.“

Poznatky z geologie, botaniky, chemie, klimatologie, pedologie a ekologie jsou hojně užívány v zemědělství, rostlinné jedy se používají v postřicích proti škůdcům. Přírodovědec al-Džáhiz objevuje u zvířat „úsilí přežít“ a popisuje tak nejstarší teorii přírodního výběru.

Vynálezci Abbás ibn Firnás a al-Džezáří konstruují mechanické hodiny, kluzáky, experimentují s ohňostroji a torpédy. Předkládají vize budoucnosti s mechanickými roboty.

Chemie v islámském světě zná vedle celého spektra již dříve objevených látek kyselinu dusičnou, alkohol, močovinu, těkavé silice. Objevena je teorie kyselin a zásad. Užívají se stejné separační metody, jaké známe dnes - filtrace, krystalizace, destilace, odpařování atd. Objeveny jsou veličiny látkového množství a molární hmotnosti.

Dějinnou úlohou muslimů nebylo jen jednoduše sesbírat, uchovat, setřídít a předat dalším vědecké poznatky kolující na jimi ovládaném území, které sahalo od afrických a evropských břehů Atlantiku až po údolí Indu a horstva střední Asie. Získané poznatky se dále rozvíjely a systematizovaly. Vznikaly nové disciplíny, jako kritická historiografie, vzniklá původně jako vedlejší produkt kritiky ústního podání (džerh we t-te'díl), která je nezbytným dílem vědy o Sunně.

Islámský myslitel, právník a politik Ibn Chaldún též ve své Mukaddimě formuloval základní teze teoretické historie, filozofie dějinného pokroku a sociologie. Šířila a rozvíjela se řemesla, mořeplavba, byly objevovány nové končiny (hlavně ostrovy v Indickém Oceánu) a navazovány obchodní styky.

Z důvodů vyjmenovaných výše, v části srovnávající muslimský a západní postoj k interakci mezi vírou a vědou, začíná muslimský svět mezi 14.-16. stoletím stagnovat a posléze i upadat. V době kolonializmu zažívají obdobný „kulturní šok“, jako kdysi křižáci v Palestině, tentokrát muslimové.

Muslimská civilizace však za posledních dvě stě let velmi pokročila, začíná se s intelektuálně-kulturní převahou západního světa postupně vyrovnávat a již dnes je islámská právní věda schopna reagovat na nové trendy společnosti. Slova: „Pro nové povzbuzení islámu je tedy nezbytné nestranně prozkoumat, co vymyslela Evropa a do jaké míry mohou její názory pomoci přehodnotit, či dokonce obnovit islámskou teologickou mysl,“⁴² jsou již dnes částečně proměněna v realitu. Muslimští učenci reagují na otázky bioetiky, klonování, genetických manipulací nebo letů do vesmíru, přinášejí své pohledy na soudobé problémy jako chudoba v rozvojovém světě, drogy, HIV-AIDS anebo environmentální hrozby⁴³. Muslimové přinášejí své názory do debaty mezi kreacionisty a neodarwinisty⁴⁴, do diskuzí o sekularizmu, mezináboženském dialogu, úloze náboženství v soudobém světě, nebo národnostních a politických otázkách⁴⁵.

⁴² Ikbál, M.: Rekonstrukce náboženského myšlení

⁴³ podrobněji viz např. sborníky ECFR (Evropské rady pro fatwu a výzkum)

⁴⁴ např. Yahya, H.: Kolaps evoluční teorie

⁴⁵ např. Izetbegović, A.: Islámská deklarace; Islám mezi východem a západem